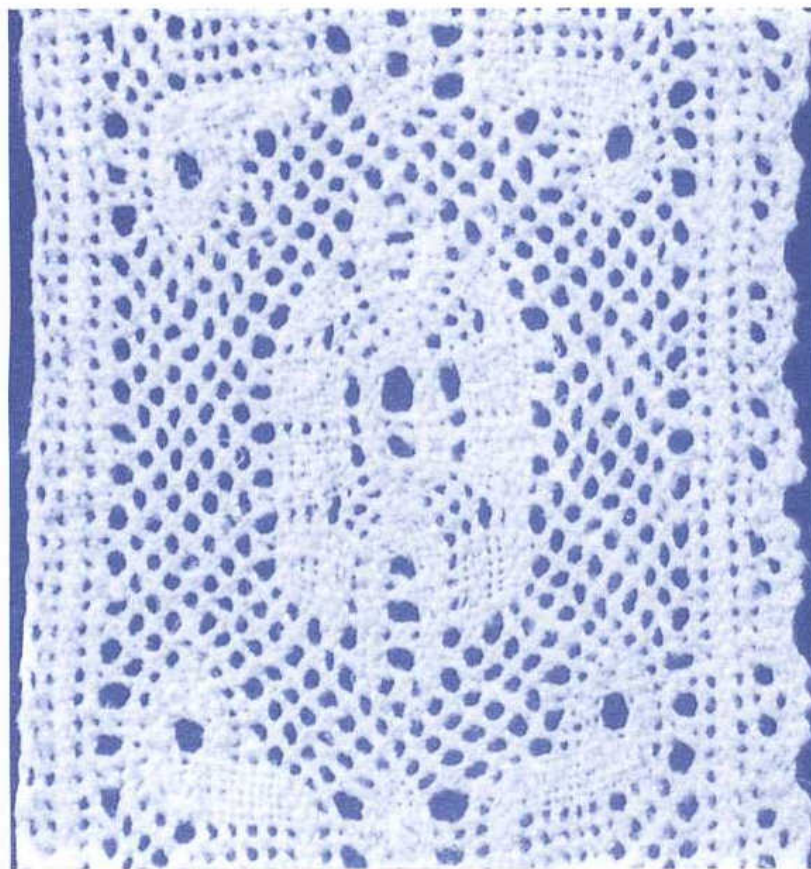

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU: J. ZAJONC: Niektoré paralely roľníckych čipiek v Honte
A. ELSCHEKOVÁ: Funkcia a typy svadobných piesní
S. DÚŽEK: Tance a tanečné príležitosti v tradičnej slovenskej svadbe
B. GARAJ: Ludová inštrumentálna hudba v slovenskej svadbe

Na obálke:

- 1. strana:* Hruška - fragment renesančného motívu kvetinového kra, zachovaný v čepcovej čipke zo Sucháňa (okr. Veľký Krtíš). FA ÚEt SAV, č. ng. 105 176. Foto H. Bakaljarová.
- 4. strana:* Čipky zo vzorníka, ktorý v Senohrade získal A. Kmeť. FA SNM-EM Martin, č. ng. 17831.
K článku J. Zajonca: Niektoré paralely roľníckych čipiek v Honte.

Preklady Martin Styan

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet
URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/ap.html

HLAVNÝ REDAKTOR

Dušan Ratica

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Tatiana Krupová

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

ŠTÚDIE

- Z a j o n c, Juraj: Niektoré paralely roľníckych
čipiek v Honte 359**
- E l s c h e k o v á, Alica: Funkcia a typy svadob-
ných piesní 382
- D ú ž e k, Stanislav: Tance a tanečné príležitosti
v tradičnej slovenskej svadbe 392
- G a r a j, Bernard: Ludová inštrumentálna hudba
v slovenskej svadbe 403

DISKUSIA

- PhDr. JÁN MJARTAN, DrSc. - ZAKLADATEL
MODERNÉHO NÁRODOPISU NA SLOVEN-
SKU
- K o v a č e v i č o v á Soňa, U r b a n c o v á
Viera, P o d o l á k Ján 416
- Rozhovor s Patriciou Krafcikovou (Marta B o t í -
k o v á) 429

VYHRADENÉ PRE

- EMU DRÁBIKOVÚ 435

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSÝ

- K sedemdesiatinám Prof. PhDr. Bohuslava Bene-
ša, DrSc. (Milan L e š č á k) 438
- PhDr. Magdaléna Paríková, CSc. jubiluje (Peter
S l a v k o v s k ý) 441
- Jubilujúci Iván Balassa (Soňa K o v a č e v i -
č o v á) 445

34. svetový kongres ICTM (Eva K r e k o v i -
č o v á) 447
- Medzinárodný seminár "Transition and social chan-
ge: adaptive processes and strategies from an an-
thropological perspective" (Nora L á b a d y -
o v á) 449
- Medzinárodná konferencia "Magie a náboženství"
(Juraj Z a j o n c) 452
25. Etnomuzikologický seminár (Stanislav D ú -
ž e k) 452
13. sympózium v Strážnici "Spoločenstvá detí a
kultúra" (Andrea Š a l i n g o v á) 454
- Seminár Tradičné zvyky a obrady a súčasnosť (Ale-
xandra B i t u š í k o v á) 456
- Študentská vedecká odborná konferencia na Ka-
tedre etnológie FiF UK 1997 (Zuzana B ú r i -
k o v á) 457

RECENZIE-ANOTÁCIE

- P. Salner: Prežili holokaust (Daniel L u t h e r) . 460
- B. Olszewska-Dyoniziak: Zarys antropologii kul-
tury (Rastislava S t o l i č n á) 461
- Skladateľ a ľudová hudba (Milan L e š č á k) 462
- Židovská identita včera, dnes a zajtra (Milan
L e š č á k) 462
- J. Drenko: Rómski-cigánski hudobníci z Lučenca
a okolia (Miloš Š í p k a) 463
- Anotácie 463

- OBSAH 45. ROČNÍKA 465

CONTENTS

STUDIES

Z a j o n c, Juraj: Some parallels in peasant lace from Hont (contribution to the cultural historical picture) 359

E l s c h e k o v á, Alica: Functions and types of wedding songs 382

D ú ž e k, Stanislav: Dance and dance opportunities at the traditional slovak wedding 392

G a r a j, Bernard: Folk instrumental music at the slovak wedding 403

DISCUSSION

PhDr. JÁN MJARTAN, DrSc. - THE FOUNDER OF MODERN ETHNOLOGY IN SLOVAKIA

K o v a č e v i č o v á Soňa, U r b a n c o v á Viera, P o d o l á k Ján 416

The Interview with Patricia Krafcik (Marta B o - t í k o v á) 429

RESERVED FOR

EMA DRÁBIKOVÁ 435

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

The anniversary of Prof. Bohuslav Beneš, DrSc. (L e š č á k, Milan) 438

The anniversary of PhDr. Magdaléna Paríková, CSc. (S l a v k o v s k ý, Peter) 441

The anniversary of Iván Balassa (K o v a č e - v i č o v á, Soňa) 445

34. World Congress of ICTM (K r e k o v i - č o v á, Eva) 447

International Workshop "Transition and social change: adaptive processes and strategies from an anthropological perspective" (L á b a d y - o v á, Nora) 449

International conference "Magic and religion" (Z a j o n c, Juraj) 452

25. Ethnomusicological seminar (D ú ž e k, Stanislav) 452

13. Symposium of Strážnice (Š a l i n g o v á, Andrea) 454

Seminar "Traditional customs and rituals and contemporary period" (B i t u š í k o v á, Alexandra) 456

Student scientific conference at the Departement of Ethnology of Comenius University in 1997 (B ú r i k o v á, Zuzana) 457

BOOK REVIEWS-ANNOTATIONS

CONTENTS OF 45th VOLUME

Vážení čitatelia,

v súvislosti so zdražením výrobných nákladov a tiež s nižšími dotáciami na vydávanie časopisov sú od roku 1998 vydavatelja Slovenského národopisu, tak ako aj ostatných vedeckých časopisov, nútení zvýšiť predajnú cenu jednotlivých čísiel na 50.-Sk. Týmto prosíme našich predplatiteľov i ostatných záujemcov o porozumenie, ďakujeme za Vašu podporu a neustávajúci záujem o Slovenský národopis a výsledky práce slovenských etnológov.

AUTORI:

PhDr. Stanislav Dúžek, CSc., Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 84105 Bratislava

PhDr. Alica Elscheková, DrSc., Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 84105 Bratislava

Bernard Garaj, Ústav hudobnej vedy SAV, Dúbravská cesta 9, 84105 Bratislava

PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., Gröslingova 49, 81101 Bratislava

Prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., Katedra etnológie FiFUK, Gondova 2, 81101 Bratislava

PhDr. Viera Urbancová, DrSc., Ružová dolina 26, 82102 Bratislava

PhDr. Juraj Zajonc, CSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, 81364 Bratislava

NIEKTORÉ PARALELY ROLNÍCKYCH ČIPIEK V HONTE (Príspevok ku kultúrohistorickému obrazu)*

JURAJ ZAJONC

PhDr. Juraj Zajonc, CSc., Ústav etnológie SAV, Jakubovo nám. 12, Bratislava, Slovakia

Systematic interest in peasant lace in the region of Hont began in the 19th century. Since older written sources do not mention it, its genesis before the 19th century can be traced only on the basis of the motifs and techniques for producing individual types of lace. Expert works derive the origin of peasant bobbin-lace in Hont, from the lace making traditions of the mining settlements of central Slovakia. The author of the paper traces the parallels in the selected group of motifs from Hont lace with motifs from bobbin-lace and other types of textile (lace in general, fabrics, embroidery) from other parts of Slovakia and various European countries in different periods. On the basis of identified common features and similarities, an attempt is made to reconstruct the beginnings and influences affecting the development of peasant bobbin-lace in Hont.

Kľúčové slová: paličkovaná čipka, dekoratívny motív, textilná technika, renesancia, Hont, Európa

Key words: bobbin-lace, Hont (region), decorative motif, textile technique, Renaissance, Europe

Pôvod paličkovanej čipky ako špecifického prejavu tradičnej textilnej kultúry Európy je dodnes predmetom bádania historických i umenovedných disciplín. Komplexnejší pohľad na jej vývoj a poznanie ciest jej šírenia v Európe umožňujú historické doklady až od 16. storočia (Marková 1962: 9), hoci viaceré údaje a nálezy poukazujú na jej oveľa staršie korene.¹

Toto konštatovanie platí aj pri poznávaní genézy paličkovanej čipky na Slovensku (Marková 1962: 12), ktorá existovala ešte v 1. polovici 20. storočia vo viacerých samostatných regionálnych formách.² Dôležitou okolnosťou, ktorá podmienila vznik širokej a bohatej škály čipiek, bol charakter kultúrneho prostredia, v ktorom vznikali. Na Slovensku sa pletenie paličkovaných čipiek začalo šíriť v baníckych oblastiach (Marková 1962: 12). Banícke čipky, ktoré boli určené na predaj a mali pomerne jednotnú univerzálnu podobu (biela alebo

krémová farba, podobná motivika), boli dôležitým východiskom roľníckych čipiek. Vývoj tejto skupiny čipiek, ktoré pletli roľníčky pre svoju potrebu, bol úzko spojený s regionálnymi a lokálnymi formami odevu, výšivky a ostatnými druhmi domácej textilnej výroby. To viedlo k ich veľkej motivickej, kompozičnej, materiálovej i farebnej variabilite (ELKS 2, 1995: 12).

K oblastiam s rozvinutou tradíciou roľníckej čipky, živou do polovice 20. storočia, patril aj Hont. Hoci bola v tejto oblasti známa aj výroba baníckych čipiek, doložená písomne už v 17. storočí,³ odborný záujem bol od svojho začiatku v 19. storočí sústredený viac na čipky roľnícke. Spolu s výšivkami sa v tomto období považovali za prejavy ľudovej kultúry tvoriace osnovu národnej kultúry, ktoré treba ochraňovať, poznávať a prezentovať (Urbanová 1987: 228). Intenzívny záujem Andreja Kmeťa o hontianske čipky pramenil aj zo snahy zlepšiť ekonomickú situáciu roľníckych žien tým, že sprostredkoval predaj ich čipiek (Paličková-Pátková 1988: 174). Kmeť je aj autorom prvého odborného príspevku s názvom *O výšivkách a čipkách v Hontě* (1893), v ktorom podal charakteristiku základných typov hontianskych čipiek a sústredil aj ich vzory s názvami. Zaoberal sa v ňom aj otázkou pôvodu paličkovania. Veľmi cenná je z odborného hľadiska i zbierka 97 kusov čipiek rozličných vzorov s názvami, ktoré Kmeť získal zo Senohradu.⁴ Veľký priestor je hontianskym roľníckym čipkám venovaný aj v práci *Krajky a krajkářství lidu slovanského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Uh. Slovensku* (1908). Cenné sú autentické údaje o stave ich pletenia začiatkom storočia a ich vyobrazenia s pomenovaniami, ktoré autorky M. Smolková a R. Bíbová zozbierali priamo v teréne. Zaujímavé sú aj ich úvahy o pôvode čipiek a porovnania hontianskej čipky s čipkami z iných oblastí i krajín. Rozkresby roľníckych čipiek sú zaradené aj v práci R. Bíbovej *Podvinky, vzory díla, krajky a krajkářství lidu slovanského* (1938). Niekoľko pozoruhodných údajov o čipkách a okolnostiach zániku ich pletenia uvádza K. Chotek v monografii *Cerovo* (1906). Doteraz najkomplexnejší odborný pohľad na genézu a vzťah hontianskych roľníckych čipiek k iným tradičným čipkám z územia Slovenska i mimo neho obsahuje monografia *Slovenské čipky* (1962) E. Markovej. Z nej vyšli všetky ostatné novšie odborné i populárne práce zaoberajúce sa touto skupinou čipiek (Géciová-Komorovská 1988, Paličková-Pátková 1988, Mišík 1988).

Pre roľnícke hontianske čipky bolo typické, že ich pletli na guľatom vankúši (*batoh, bambúr*) paličkami (*klepne, kneple*) bez použitia formy.⁵ Čipkárky pletli buď spamäti alebo podľa inej čipky. Pracovali pomaly, pretože pri pletení používali málo špendlíkov (aj u širokých mrežík len na zachytenie okrajov) a každé prekríženie museli dobre utiahnuť. Pracovali s nitami dlhými aj 20 centimetrov.⁶

Už A. Kmeť uvádza, že v Hontě pletli dva druhy čipiek – *čipky a mrežky*. Ďalej objasňuje, že „medzi čipkami a mrežkami je ten rozdiel, že čipky prišívajú sa krajíkom, prečo Česi menujú ich krajkami, mrežky ale všivajú sa medzi dve plátina: česky, vložky” (Kmeť 1893: 223).⁷ Z technologického hľadiska možno hontianske roľnícke čipky tiež rozdeliť do dvoch skupín. Základom prvej je hustá kosá alebo pichaná sieť s geometrickými vzormi tvorenými plátňovou alebo polpárovou väzbou. Tieto boli doplnené hrachovinkou, očkami, pavúčkami. Ak boli motívy kontúrované hrubšou nitou, išlo o *obnášané čipky*.⁸ Pre druhú skupinu je typické používanie plátna, dvojárového pletenca, lístkov, rozličných zúbkov a očiek. Možno povedať, že prvá skupina technologických prvkov bola najmä základom mrežík a skupina druhá bola frekventovaná prevažne u čipiek.⁹

Pôvodom hontianskych roľníckych čipiek sa ako prvý zaoberal A. Kmeť, ktorý vychádzajúc z názorov zistených od súdobých čipkárok konštatuje: „...len toľko vedia, že nachádza sa to tam od nepamäti ľudskej” (Kmeť 1893: 224). Názor, že čipka „vzala svoj pôvod v ľudu samém”, uvádzajú počiatkom tohto storočia aj M. Smolková s R. Bíbovou (1908:

20). Súčasne však prinášajú poznatok, že čipky z Trpína i iných hontianskych obcí sú veľmi blízke hodrušským čipkám (tamže), na čo poukázal v súvislosti s výstavou v Martine roku 1887 už P. Sochán (Marková 1962: 79). Tak bola na základe motivických podobností naznačená spojitosť baníckej a roľníckej čipky v Honte, ktorú neskôr bližšie objasnila vo svojej práci E. Marková. Podľa nej podobnosť baníckych a hontianskych roľníckych čipiek naznačuje, že do Hontu sa čipkárstvo dostalo zo stredoslovenských baníckych osád cez Banskú Štiavicu. Je však možné, že nezávisle od toho sa čipky pletli aj v okolí Krupiny, kde boli tiež bane (Marková 1962: 79-80).¹⁰

Na základe uvedených faktov nemožno klásť vznik roľníckej čipky v Honte až do 19. storočia tak, ako to urobila J. Paličková-Pátková.¹¹ Paličkované patrilo v druhej polovici 19. storočia k najrozšírenejším domácim prácam roľníckych žien bývalého krupinského a modrokamenského okresu (Paličková-Pátková 1988: 174) a podľa údajov v literatúre bola živá táto výroba začiatkom 20. storočia ešte v 20 obciach.¹² No vplyvom zmeny módy v čepcoch začalo čipkárstvo v okolí Krupiny zanikať (Marková 1962: 97).¹³ Paličkovú čipku začali nahrádzať háčkovanou čipkou a bielou alebo farebnou výšivkou na sieti a na tyle. V 20. storočí prekonala vývoj aj farebná stránka hontianskych roľníckych čipiek – kým koncom 19. storočia poznáme z prác Kmeťa i M. Smolkovej a R. Bíbovej len biele čipky a mrežky, už začiatkom 20. storočia začali do oboch druhov čipiek vplietať farebné nite, ktorých úloha neustále rástla (Marková 1962: 97). Používanie čipiek pretrvalo spolu s tradičným odevom a textíliami v 1. a v menšej miere aj v 2. polovici 20. storočia (Paličková-Pátková 1988: 174). Hoci literatúra v 80. rokoch uvádza, že v okolí Krupiny sa takmer nepaličkuje, v súčasnosti ožívajú snahy nadviazať na tradície hontianskej paličkovanej čipky.¹⁴

Vďaka odbornému záujmu o hontiansku roľnícku čipku možno nepretržite sledovať jej vývoj od polovice 19. storočia dodnes. No ak chceme skúmať jej podoby pred týmto obdobím, nemáme k dispozícii takmer nijaké priame písomné údaje. Jediné, z čoho môžeme vychádzať, sú samotné čipky, ktorých množstvo v muzeálnych zbierkach, v dokumentačných fondoch i v publikovanej podobe však tvorí solídny základ pre vedecké bádanie. Preto som v snahe doplniť obraz vývoja sledovanej skupiny čipiek pred 19. storočím sústredil pozornosť na niektoré jej motivické, kompozičné a technologické paralely predovšetkým s inými skupinami čipiek zo Slovenska i mimo neho. Paličková čipka v Honte tvorí súčasť textilnej kultúry Slovenska, ktorá sa formovala v rámci európskych tradícií textilu. Preto som, ak mi to materiál umožňoval, sledoval na tejto úrovni aj paralely čipiek z Hontu s inými druhmi textilu. Východiskom bol korpus 135 čipiek, ktoré som sústredil z niekoľkých hontianskych obcí výskumom v roku 1997,¹⁵ časť spomenutej zbierky A. Kmeťa (vo forme fotografií) a obrazový materiál z uvedených publikácií. Pri sledovaní motivických paralel som vyberal predovšetkým motívy, ktoré mali v základnom korpuse početnejšie zastúpenie a motívy, ktoré sa síce nevyskytovali často, no bolo ich možné sledovať vo viacerých obdobiach, geografických oblastiach alebo druhoch textilu.

Pri analýze motívov v základom korpuse materiálu z Hontu i paralelne sa vyskytujúcich motívov som vychádzal predovšetkým z ich formálnej stránky. V prípade, že sa mi podarilo zistiť významové súvislosti motívu a jeho názov,¹⁶ venujem pozornosť aj jeho obsahovej stránke, ktorá konkretizuje jeho chápanie v rámci danej kultúry. Tak sledujem motív priamky, vlnovky (krivky tvaru sínusoidy), krivinky (pravouhlo lomenej krivky), kruhu, oválu a mandorly, ďalej trojuholník, štvoruholník, kosoštvorec a z neho vychádzajúce motívy, motív srdca a dva motívy zvonovitého tvaru.

Základným prvkom každej čipky pletenej vo forme pásu¹⁷ je **priamka** lemujúca minimálne jeden, tzv. zadný okraj čipky (Marková 1962: 48), ktorým sa prišívajú k textílii. V hontianskych širokých *čipkách* zo Sucháňa so zubami na prednom okraji i v *mrežkách* tvoria

dve široké rovnobežné línie pletené v plátrovej väzbe dôležitý technický i kompozičný prvok. Nachádzame ho aj na zadnom okraji úzkych čepcových čipiek (napr. z Litavy, Senohradu), kde je často zredukovaný len na štvorpárový pletenec nazvaný v Litave *plátenko* (výskum 1997). Rozlične široké rovnobežné priamky tvoria okraje čipiek, v ktorých hlavnú časť tvoril pás doplnený na jednej strane zubami, i vložiek zo všetkých čipkárskeho oblastí Slovenska, známych ich pletením. Šírkou a dôležitosťou týchto okrajových línií v kompozícii sú hontianskym čipkám najbližšie banícke čipky a čipky novohradské, liptovské a jelšovské. Pomerne široké okrajové línie sa vyskytujú aj v šopornianskych, slovenskogrobských a novomestských čipkách (Géciová-Komorovská 1988). Kompozičný princíp rámovania drieku čipky dvoma paralelnými širšími pásmi sa objavuje aj v čipkách chorvátskych (Marková 1962: 15, Marková [1994]: 590), fínskych (Hokkanen 1991) i ruských (Klimova 1993: 182; Russian 1986: o.73, 74). Priamka ako prvok vymedzujúci jeden alebo obidva okraje motívu od ostatnej plochy textílie sa používala aj na členenie výšivky¹⁸ a preberanej i ažúrovej výzdoby tkanín, a to nielen na Slovensku.

Ďalším prvkom vychádzajúcim z priamky, ktorý tvoril v mnohých hontianskych čipkách dominantný motív a určoval ich kompozíciu, bola pravidelná krivka v podobe **vlnovky** alebo **krivinky**. Vlnovky ako hlavné motívy sa vyskytovali buď jednoduché v čipkách s názvami *krivinka*, *rovášom*, *krivým rovášom*, *krivým plátencom* (Smolková – Bíbová 1908: t.VI/1-3, 6, t.VII/8; Kmet 1893: o.5/9), *krivina*, *hádkom* (Zbierka: 17824, 17841) alebo dve i viaceré nad sebou tak, že vytvárali kruhové motívy (pozri ďalej). Krivinka, označovaná najčastejšie tiež ako *krivinka*, sa v hontianskych čipkách vyskytuje v jednoduchej, dvojitej alebo viacnásobne zmnoženej podobe, pričom tvorí základ kosoštvorcových motívov (pozri ďalej). Tvar vlnovky mala aj čipka používaná na lemovanie plachiet (FA ÚEt SAV č. ng. 105233) i niektoré zuby čepcových čipiek (Smolková – Bíbová 1908: t.X/2, 4). Tieto sú veľmi blízke čipke nazývanej na Starých Horách a v Balážoch *krajec* i čipke tvaru vlnovky z Novohradu (Marková 1962: 36), ďalej čipkám z kútnych plachiet z Jelšovciach (Géciová-Komorovská 1988: 100, 151) i čipkám z okolia Rjazane v Rusku (Klimova 1993: 22/6), čipkám z Poľska a Fínska (Marková 1962: 36).

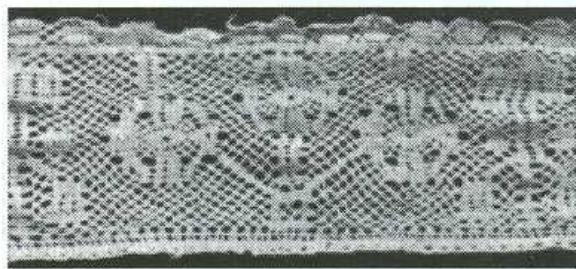
Vlnovka je ako jeden zo základných kompozičných prvkov rastlinnej ornamentiky aj základom vinutého motívu, ktorý tvoria dve stonky obrastené listami. V jemnejšom spracovaní (upletený z tenších nití) sa totožný motív vyskytuje v baníckej čipke (Marková 1962: 42; Géciová-Komorovská 1988: 25, 141). Podobný motív upletený polpárovou väzbou v kosej sieti sa objavuje aj v čipkách z okolia Rjazane (Klimova 1993: 43/15). V rovnakom kompozičnom zmysle, aj keď s bohatšími prvkami rastlinnej motiviky, sa vlnovka uplatňuje napr. vo výšivke sieťovaných čipiek (vložky antipendií z konca 18. a začiatku 19. storočia; SLU 1953: o.69, 70).

Vlnovka a krivinka sa v rozličných veľkostiach a kompozíciách objavujú v čipkách takmer v každej oblasti Slovenska,¹⁹ z ktorých majú k hontianskym najbližšie čipky z Novohradu. Okrem spomenutých fínskych (Hokkanen 1991) a ruských čipiek (Klimova 1993: 36-37) sa vyskytujú napr. aj v čipkách zo severozápadného Španielska (Características 1995). Krivinku možno nájsť aj v háčkových čipkách, ktoré vystriedali paličkovanú čipku napr. v okolí Trnavy (ELKS 2, 1995: t.12/3). Pod rovnakým alebo podobnými názvami sa tieto pravidelné krivky objavujú vo výšivke podľa počítanej nite v Jelšovciach, Fačkove, na Horehroní,²⁰ v Toryskách (Chlupová 1985), v hornom Liptove (napr. Kovačevićová 1955: 236/186, 187), v okolí Trnavy (napr. Pátková 1957: o.183) i v Honte (Križko-Kardossová 1927: 1, 8). Výskyt vlnovky a krivinky je častý aj v slovenských preberaných a rantuchových tkaninách (Marková 1962: o. 106, 112-116, 131, 145). Všeobecne sú aj základnými motívmi vzorovaných tkanín.

Motívy priamky, vlnovky a krivinky patria k najstaršej vrstve motiviky hontianskych čipiek. Nemáme však údaje, na základe ktorých by sme mohli tieto geometrické motívy spájať s konkrétnou funkciou alebo významom. Výskyt vlnovky, základu rastlinného motívu, sa ako prvok renesančnej ornamentiky dostal do hontianskych čipek z čipiek baníckych. Naopak, E. Marková považuje čipky v tvare vlnovky, používané na lemovanie textílií, za produkt ľudového čipkárstva (Marková 1962: 36).

Položením dvoch vlnoviek vedľa seba alebo ich prekrytím pri vzájomnom posune vznikajú refazce motívov **kruhu** alebo **oválu**, ktoré sú v Honte často vyplnené jedným alebo viacerými dvojárovými pletencami²¹ alebo lístočkami. Tieto motívy nachádzame v oboch typoch hontianskej čipky pod názvami *krivými kolesy* (Smolková – Bíbová 1908: t.V/22, t.VI/7-9), *chrapničkavá* (Zbierka: 17823) alebo *strieborným prostriedkom*²² (Smolková – Bíbová 1908: t.V/11-15). Z hľadiska sledovania paralel je zaujímavá čipka známa pod tretím uvedeným názvom. Podľa M. Smolkovej a R. Bíbovej (1908: 19) čipka s týmto motívom "se zlatými krajkami ruskými, pochádzajúcimi z prvej polovice storočia XV. souhlasí dokonale".²³ Identický motív sa objavuje aj medzi flanderskými čipkami, ktoré tiež pletli bez použitia formy (Rodhe 1958: 20/42,43).

Širšie paralely možno sledovať aj u oválneho motívu nazývaného *hruška* (Marková 1962: 35). Vyskytuje sa v čepcových *čipkách* zo Sucháňa vždy v kompozícii so zvončekom (obr. 1B). E. Marková uvádza, že okrem Sucháňa je známy aj z čepcov v Liskovej²⁴ a prináša aj údaj M. Smolkovej o jeho pletení v Lubine v 18. storočí. Motív *hrušky* v čipke na plachte z Myjavy 19. storočia publikuje V. Géciová-Komorovská (1988: 81/o.56). Nachádza sa aj v čipke zo škrobky²⁵ z Bošáce (Marková [1994]: 574/2). Porovnanie výskytu *hrušky* v čipkách z 18. a 19.²⁶ storočia s čipkami v Honte ukazuje, že je len zvyškom motívu troch kvetov vyrastajúcich z vázy (obr. 1A), na čo poukázala už E. Marková (1962: 95).

1. Kvetinový ker (1A) v čipke z okolia Luhačovic (Morava; Václavík 1930: 318/316), z ktorého sa v čepcovej čipke zo Sucháňa zachoval oválny motív *hrušky* v kompozícii so zvončekom (1B; FA ÚEt SAV, č. ng. 105151).

Z oválu vychádzajú aj motívy pavúkov tvaru mandorly s otvorom v strede, nazývané v Sucháni *chrústy* (A.P., výskum 1997). V práci A. Smolkovej a R. Bíbovej i v zbierke A. Kmefa sú uvedené aj označenia *múdre koliesko* a *ocielky* (1908: t.III/19-20, t.IV/12; Zbierka: 17823, 17825, 17826 atď.), pričom sú niektoré motívy dlhšie a v strede prelamované. Tieto pavúky sa vyskytujú v oboch druhoch hontianskych čipiek a tvoria buď samostatný výzdobný prvok umiestnený v základnej kosej sieti alebo sú z nich vytvorené kosoštvorce, trojuholníky alebo refazce. V rozličnej miere nachádzame pavúka takmer vo všetkých slovenských čipkách. Veľmi blízke hontianskym čipkám je kompozičné uplatnenie tohto motívu

vu v čipkách z Liptova a Novohradu. Kosoštvorce z pavúkov podobných *chrústom* sú aj v čipkách z Moravy (Vondrušková – Vondruška 1988: 136).²⁷ Pavúk s dierkou je známy aj v iných západoeurópskych čipkách (Belgicko, Holandsko, Španielsko a i.). S prvkami tvarovo veľmi podobnými chrústom sa na Slovensku stretávame aj vo výšivke na sieti. Tieto sú však tvorené na odlišnom technologickom základe (napr. Liptov; Kovačevičová 1955: 35).

Motívy kruhu a oválu spájajú hontiansku čipku s tradíciami renesančnej čipky, pre ktorú bolo typické aj používanie dvojpárového pletenca ako základného technického i motivického prvku (Marková 1962: 36), a to aj v tvorbe kruhových motívov. V renesancii má pôvod aj motív kvetov vyrastajúcich z vázy (ELKS 1, 1995: 296), z ktorého ostal v Honte motív *hrušky*. Pestrosť variantov motívu pavúka možno považovať naproti tomu už za produkt vývoja tohto regionálneho typu čipky.

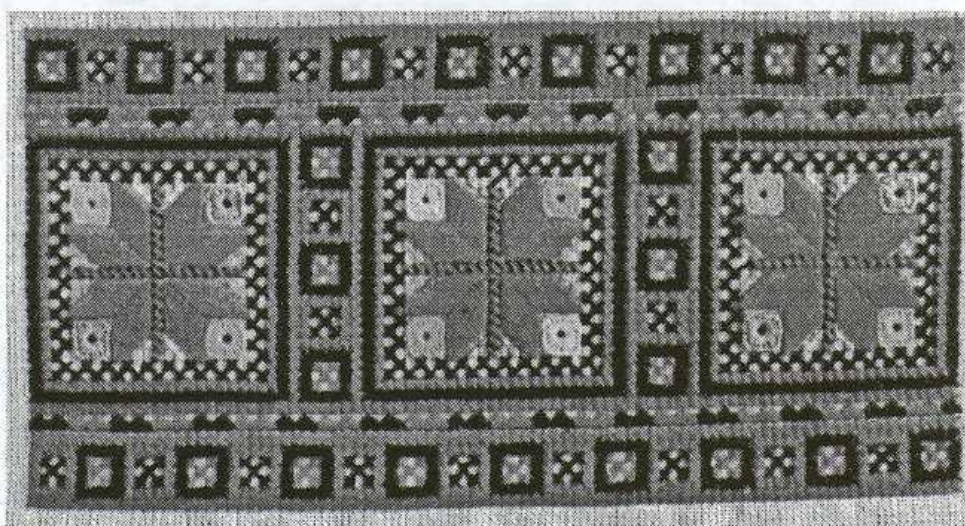
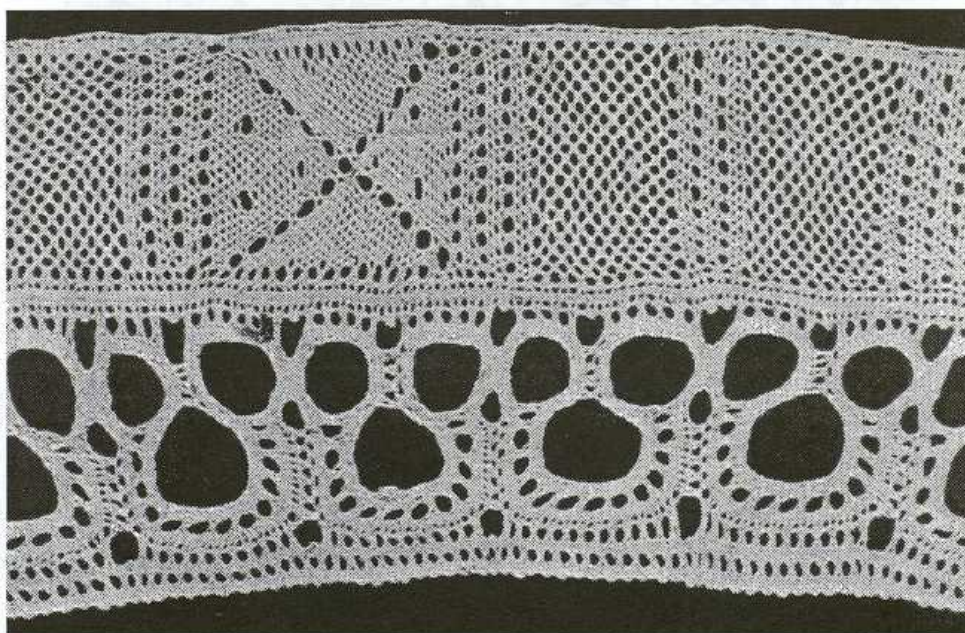
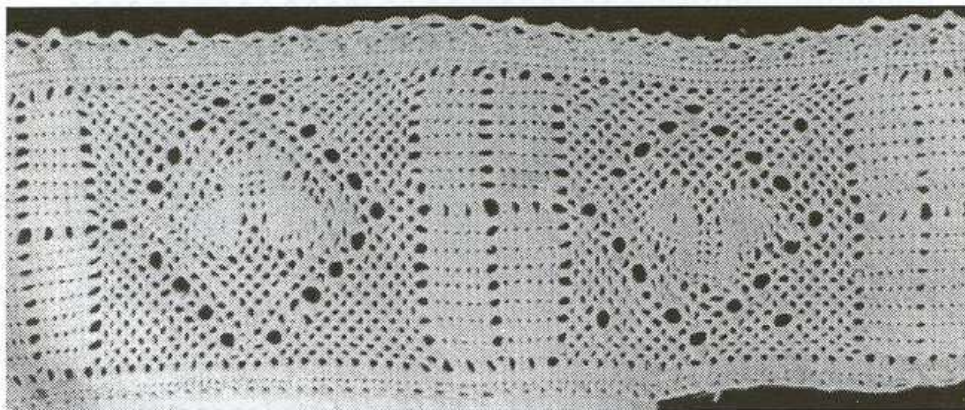
V hontianskej čipke je rozšírený aj motív rovnoramenného pravouhlého **trojuholníka**. Je nazývaný *ohrabielko*, *riedke ohrablo* a čipky, ktoré ho obsahujú, sú *ohrabielkasté* (Smolková – Bíbová 1908: t.V/2, t.IX/1). Motív podobného tvaru s názvom totožného významu nachádzame aj v Gemeri: čipka nazývaná *potieščkavá*²⁸ (napr. Géciová-Komorovská 1988: 170/200). Aj v zbierke vzorov hontianskych krížikových výšiviek uvádza D. Križko-Kardossová motív *ohrabielka*, blízky svojou formou jeho paličkovanej podobe (1927: 2). V horehronských výšivkách sa vzor zložený z pravouhlých trojuholníkov zoradených do pásu označoval ako *ohreblava* (Nosálová 1956: o.68).

Formálne i označením jednoznačne vymedzený motív ohrebla, známy v hontianskych čipkách i v iných druhoch textilu viacerých oblastí Slovenska, je na základe paralel z duchovnej kultúry chápaný aj ako prvok s magicko-apotropajnou funkciou.²⁹ Priame údaje o jeho znakovom význame v čipkách z Hontu však nie sú k dispozícii.

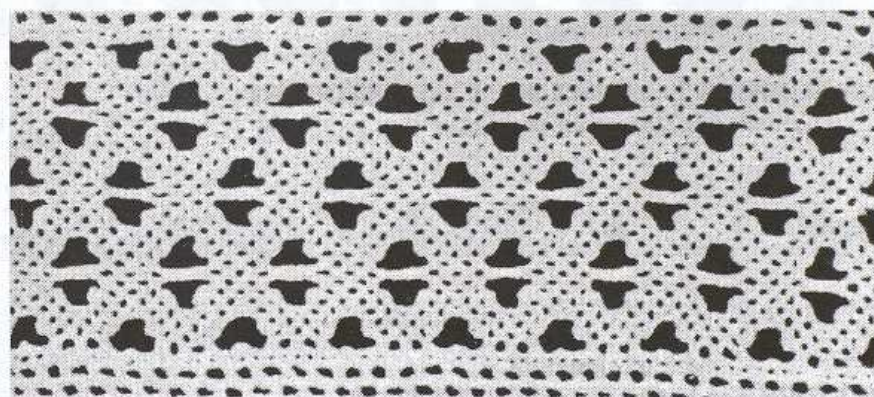
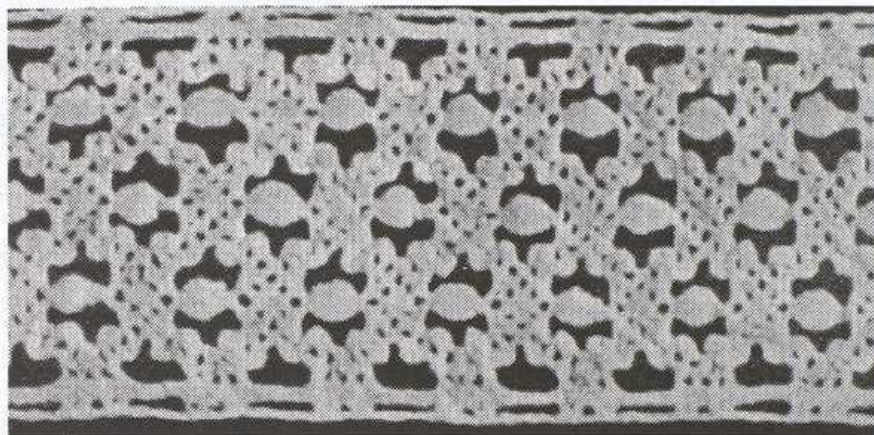
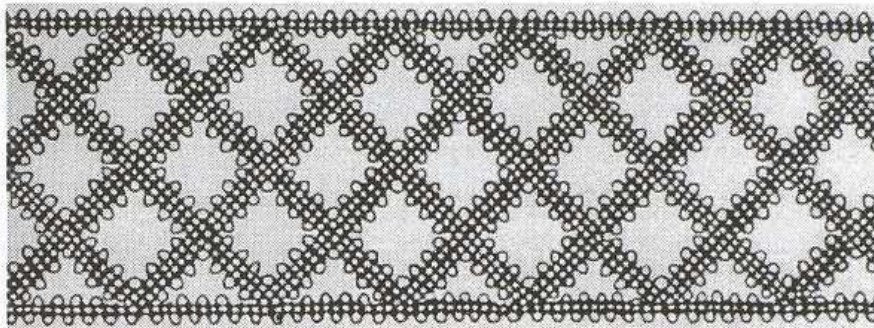
Výskyt **štvoruholníka** (štvorca alebo obdlžníka), teda plochy vyplnenej jednou väzbou, je v hontianskych roľníckych čipkách zriedkavý. O to častejšie je však oddeľovanie jednotlivých motívov umiestnených v kosej sieti zvislými pásmi, ktoré spolu s rovnobežnými okrajovými líniami tvoria štvoruholníkový rám, čím vzniká kompozícia za sebou radených štvorcov alebo obdlžníkov (obr. 2A). Tento kompozičný princíp sa vyskytuje na čepcových čipkách zo Sucháňa, ako aj na vložkách nazývaných *tkanice* z iných hontianskych obcí (Smolková – Bíbová 1908: t.VII/4, 5). Z ďalších čipkárskeho oblastí Slovenska sa tento kompozičný princíp objavuje v liptovských čepcových čipkách (obr. 2B) s použitím veľmi podobných motívov i väzieb (Géciová-Komorovská 1988: 151/174), ďalej v niektorých novohradských a novomestských čipkách (Marková 1962: 36, 83) i v čepcových gemerských čipkách (tamže: 151/215). Radenie motívov do štvorcov sa využívalo vo výšivke podľa počítanej nite z horehronských obcí,³⁰ (obr. 2C) z Trenčianskej Teplej, Fačkova, Hornej Poruby i Dolnej Marikovej (Chlupová 1985: 192, 366, 370, 426), ďalej z horného Liptova (Kovačevičová 1955: 237/188-191) i vo výšivke podľa predkreslenia z Torysiak (Chlupová 1985: 506). Uvedený princíp sa uplatňoval aj v slovenských preberaných tkaninách (Marková 1976: o.39, 147, 154, 155; ELKS 2, 1995: t.9/23).

Radenie oddelených motívov je typické opäť pre renesančnú čipku a zrejme preto, že je blízke ľudovému poňatiu (Marková 1962: 36), udržalo sa aj v hontianskej roľníckej čipke.

Na rozdiel od štvoruholníka tvorí **kosoštvorec** častý motív mrežík i čipiek. V širokých čepcových čipkách sú refazce kosoštvorcov tvorené najmä plochami medzi dvoma rovnobežnými krivinkami. V kosoštvorcach sú umiestnené menšie sústredné kosoštvorce alebo sú rozdelené na menšie plôšky, pričom sa využíva striedanie hustých a riedkych väzieb (hrachovinka, očká ap.) (obr. 4A, 5A). V úzkych čipkách i vo vložkách sú kosoštvorce tvorené aj prekrytím dvoch vzájomne posunutých kriviniak (Smolková – Bíbová 1908: t.4/8, 9). Takéto čipky nazývajú *chrapničková*, z páru *zmetávance*, *sprostá krivinka* (Zbierka:

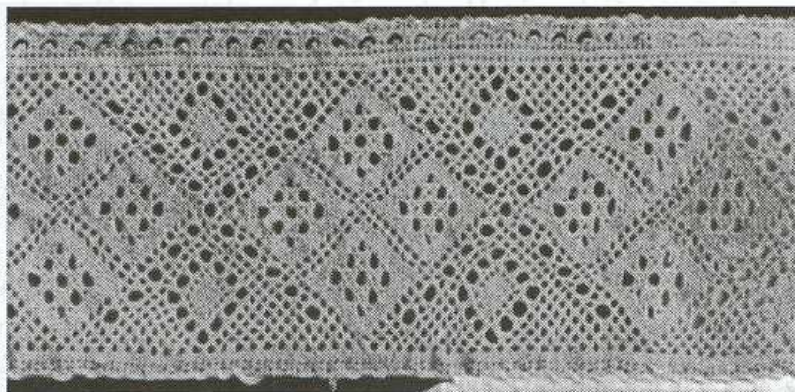

2. Členenie motívov do štvoruholníkových blokov v čipke zo Sucháňa (2A; FA ÚEt SAV, č. ng. 105 127), v čepcovej čipke z Liptovskej Kokavy (2B; Géciová-Komorovská 1988: 151/174) a v pohorelských zrkadlách z čepca z Polomky (2C; Chlupová 1985: 426).

3. Kosoštvorcový motív z benátskeho vzorníka La Pompe z roku 1562 (3A; Tornehave 1987: 85/95), v čipke z okolia Lučenca (3B; Marková 1962: 68/109) a z Fínska (3C; Hokkanen 1991: 44).

17823, 17831, 17833) *ráždičková a štvorhranom* (Smolková – Bíbová 1908: t.IV/89, t. V/20). Prekrytím vzájomne posunutých štyroch kriviniiek alebo ich rovnobežným umiestnením vedľa seba vzniká pás menších, nad sebou ležiacich kosoštvorcov. V hontianskych čipkách je v rozličných kompozíciách aj veľa väčších a menších samostatných kosoštvorcov. Zrefazené i samostatné kosoštvorce sú doplnené inými motívmi (chrústy, trojuholníky ap.) a podľa dostupných údajov znázorňujú *hunt* (Smolková – Bíbová 1908: t.XIII/2),³¹ v Sucháni ružu (tzv. *trubirózne*; Marková 1962: 35) alebo *veľké hodiny* (A.P., výskum 1997). Na Slovensku je kosoštvorec známy vo všetkých banických čipkách, ďalej v čipke krajníanskej a piešťanskej (Géciová-Komorovská 1988: 36, 37, 41, 111, 123; Marková 1962: 106/145,

4. Kompozícia kosoštvorcov v čepcovej čipke zo Sucháňa (4A; FA ÚEt SAV, č. ng. 105248) a v hontianskych čepcoch pletených na krosienkach (4B; Marková 1957: 77/41).

5. Refazec kosoštvorcov v čipke zo Sucháňa (5A; FA ÚEt SAV, č. ng. 105 125) a vo výšivke na manžete košeľe z Heľpy (5B; FA ÚEt SAV, i. č. 20526).

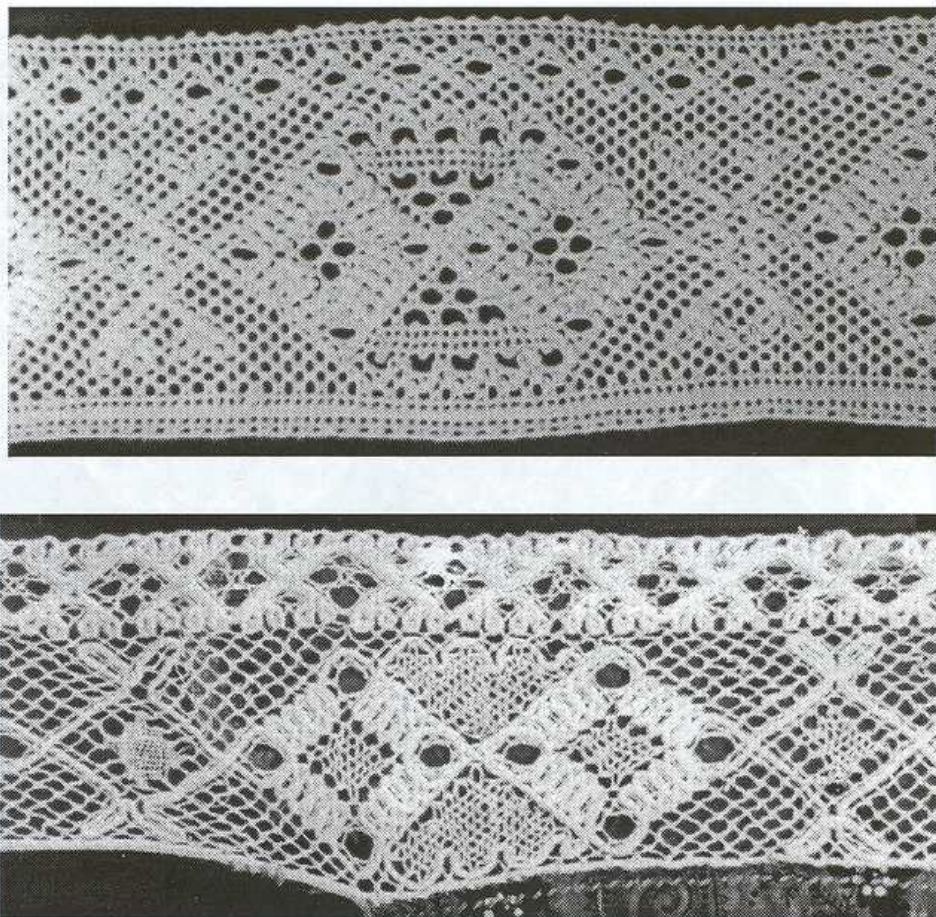
107/148). Takmer totožné sú s čípkami z Hontu spôsobom pletenia i členením sledovaného motívu novohradské³² a liptovské čipky (Géciová-Komorovská 1988: 133, 134, 152). Podobný charakter majú aj kosoštvorce v čípkách ruských (Klimova 1993: 36-37), španielskych (Características 1994) atď. Pozoruhodná je paralela čipiek z pásikov v plátnej väzbe tvoriacich kosoštvorce, ktorá je uvedená u M. Smolkovej a R. Bíbovej pod názvami *krivým rovášom*, *tri krivinkavie ploščice* (1908: t.IV/8, t.IX/6) a v zbierke A. Kmeťa ako *sprostá krivinka* (Zbierka: 17833). Túto čipku, známu aj z Novohradu (Marková 1962: 68/109), v takmer nezmenenej podobe pletli vo Fínsku (Hokkanen 1991: 44-45) i v Dánsku (Tornehave 1987: 98) (obr. 3B, 3C). Vzor tejto čipky bol uvedený aj v benátskom tlačnom vzorníku La Pompe z roku 1562 (tamže: 85/95) (obr. 3A). Podobne rozšírený bol aj motív z malých kosoštvorcov, označený v zbierke A. Kmeťa zo Senohradu ako *makovičky* (Zbierka: 17842), ktorý G. Rodhe publikuje medzi flanderskými a švédskymi čípkami pletenými bez formy (1958: 22/56, 57).

Kosoštvorcové motívy hontianskych čipiek sú spôsobom umiestnenia i členením veľmi blízke aj motívom na čepcoch zhotovených pletením na krosienkach. Sú to najmä čepce z Kubrej (t. č. miestna časť Trenčína) a z viacerých hontianskych obcí (Marková 1957: 50/2, 54/4, 57/7, 58/8) (obr. 4), v ktorých bolo pletenie vzorovaných čepcov rozšírené ešte koncom 19. storočia (Kmeť 1893: 226). Viaceré motívy na čepcoch sú identické s krosienkovými úpletmi z Egypta, starými 4000 rokov (Marková 1957: 72/31, 32). Kosoštvorec v rozličných kompozičných variáciách bol aj základným prvkom motiviky v každej oblasti výšivky podľa počítanej nite. Z horehronských plachiet sú známe veľké prelamované *zrkadlá* (Nosálová 1956: 191/159), z helpianskych čepcov reťazce kosoštvorcov nazývané *oka* (tamže: 83/73, 170/134) a *drumblicky* zo zadnej časti čepcov z Polomky a Závadky nad Hronom (A.O., výskum 1985) (obr. 5). Kosoštvorcové motívy možno nájsť aj na kútniciach a rukávoch košiel v križikovej výšivke zo západného Slovenska (napr. Pátková 1957: 183; SLU 1953: o. 236). V Honte v tomto druhu výšivky označovali takéto motívy ako *stolíky*, *na pol triadvaciaty steh* alebo *osmina* (Križko-Kardossová 1927: 1, 3, 8, 10, 13). Veľmi blízke boli vzorom obnášaných čipiek s kosoštvorcami aj pestrofarebné výšivky na tyle i podľa počítanej nite z novohradských opleciek (Kovačevičová 1953: 66/9, 67/10). Kosoštvorec bol aj základným prvkom v motivickej škále tkanín vzorovaných farebným útkom (napr. v pestrých tkaninách z Balkánu; Čarolija 1988: 151, 152, 189, 204, 205, 210, 213) i tkanín zdobených preberaním (Marková 1976: t.X, o. 40, 49, 189, 190).

Dva kosoštvorce tvorili základ motívu uvádzaného M. Smolkovou a R. Bíbovou pod názvom *s veľkým jastrabom* (1908: t.12/3).³³ Tento motív nachádzame v jednoduchšom spracovaní a v redšom úplete aj v baníckej čipke (napr. Marková 1959: o. 35). V sledovanom korpuse sa okrem hontianskych roľníckych čipiek s týmto motívom vyskytla aj čipka banícka, použitá na čepci zo Sucháňa (FA ÚEt SAV č. ng. 105221) (obr. 6).

Ďalší z kosoštvorca vychádzajúci motív sa svojou skladbou i kompozíciou z veľkej časti zhoduje s motívom z vláčkových čipiek s názvom *jablková*³⁴ (obr. 7). Je zaujímavé, že aj vo vnútornej výplni oboch variantov motívu sa zachováva hviezdčkovitá väzba, aj keď pletená rozličným spôsobom. Tento motív sa vyskytuje aj vo vláčkových čípkách z Vamberku v Čechách, s ktorými čipky z okolia Myjavy vývojovo súvisia (Marková 1962: 138).

Spojením štyroch kosoštvorcov s piatym uprostred vzniká motív romboidového kríža, v Sucháni označovaný ako *molka*.³⁵ Vyskytuje sa v čepcových čípkách zo Sucháňa, a to vždy v stabilnej kompozícii so *zvončekom* (obr. 8A). V čípkách z iných oblastí Slovenska sa objavuje iba v Novohrade (napr. FA ÚEt SAV č. ng. 1421) a v ostatných druhoch textilu je zriedkavý. Našiel som ho vo výšivke cez vrapy (Rybany; SLU 1953: o. 123; Hont, výskum 1997) (obr. 8B) a v hrachovinkovej výšivke (okolie Trnavy, 19. storočie; Holécyzová 1968:

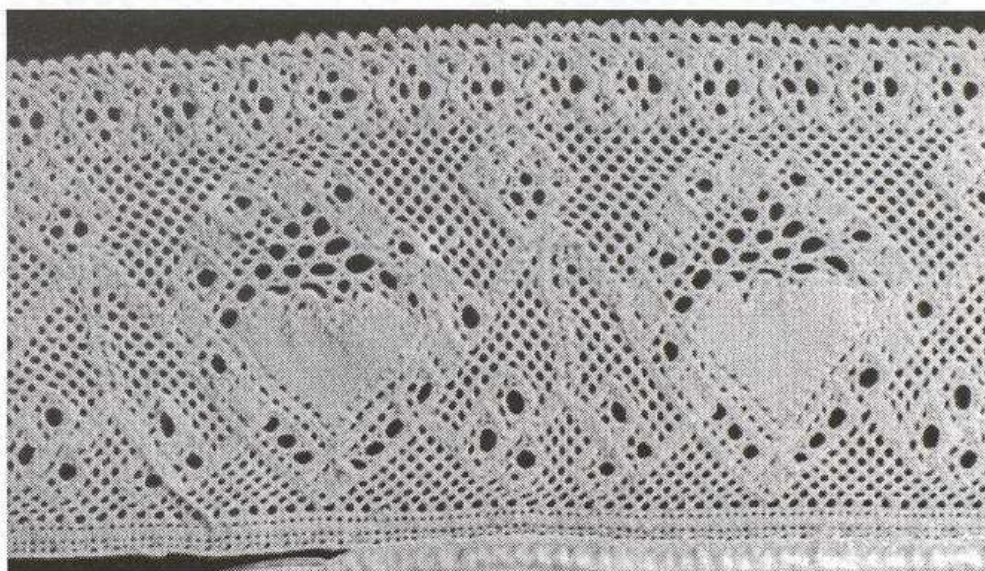

6. Motív s veľkým jastrabom v roľníckej čipke zo Sucháňa (6A; FA ÚEt SAV, č. ng. 105191) a v baníckej čipke asi zo Španej Doliny (6B; FA ÚEt SAV, č. ng. 105221). Obe čipky použité na čepcoch.

o. 166). Podľa doterajších zistení je romboidový kríž početnejší vo výzdobe textilu na východ od Slovenska: vo výšivke na Ukrajine (Ukrajinskoe 1960: 57/ o.27), v Rusku (Russian 1986: o.27) (obr. 8C), u Karelov na hornej Volge (Maslova 1951: 54/1) (obr. 8D), v preberanej výzdobe tkanín na Ukrajine (Ukrajinskoe 1960: 32/ o.18), v Bielorusku okrem nich aj v tkaných pásoch (Etnografija 1989: 88, 409). Z nálezov v kurganoch v Rusku (Smolenská oblasť) a v Litve pochádzajú fragmenty tkanín z 10.-12. storočia, ktoré obsahujú aj sledovaný motív (Nahlik 1965: t.V/2, 41/1, 57/3).

Motív kosoštvorca, ktorý sa objavuje aj v renesančnej motivickej škále, nadobudol v roľníckej čipke v Honte napriek svojej abstraktnej geometrickej forme konkrétny význam. Názvy, ktoré to dokazujú, nám však nevravia nič o funkcii jednotlivých motívov. Iba u motívu nazývaného *molka* možno na základe niektorých paralel uvažovať o jeho apotropajnej a prosperitnej funkcii, vychádzajúcej z mágie alebo náboženstva.³⁶

Jedným z prvkov, ktorý dopĺňa motívy v drieku čipky alebo sám tvorí centrálny motív jej kompozície, je **tvar písmena V** zložený z dvoch obdĺžnikov. Zväčša je pletený jednou väzbou (plátňovou, častejšie polpárovou) alebo je orámovaný plátňovou väzbou a vyplnený hrachovinkou, dierkami. Motívy sa vyskytujú minimálne v páre v rozličnom vzájomnom postavení: stojace alebo ležiace súmerne podľa stredy, nad sebou v dvoch i viacerých ra-

7. Čipka s názvom *jablková* z Brezovej pod Bradlom (7A) a jej motív v roľníckej čepcovej čipke zo Sucháňa (7B; FA ÚEt SAV, č. ng. 105 166).

doch. Zaujímavé je, že pokým v iných druhoch tradičných textílií sa tento motív označuje najčastejšie ako **srdce**, v hontianskych čipkách je nazývaný *rak*.³⁷ Porovnanie s inými druhmi textilu nielen zo Slovenska ukazuje, že tento motív nachádzame často v rovnakých motivických kompozíciách ako v hontianskych čipkách. Tak je to v slovenskej krížikovej a prelamovanej výšivke (Nosálová 1956: 50/33³⁸; Chlupová 1985: 30, 344, 358, 420), v krosienkových vzoroch čepcov z Kubrej (Marková 1957: o.40/b, c) i vo výšivkách z Ukrajiny (Ukrajinskoe 1960: o.XI) a z Ruska (Russkoe : o.72). V krížikových výšivkách z Hontu nájdeme reťazec týchto motívov pod názvom *srdcia* (Križko-Kardossová 1927: 9). Ako *račky* sú tu označené štylizované motívy raka. Prvok tvaru V sa vyskytuje takmer vo všetkých

8. Romboidový kríž: v kompozícii s *tulipánom* alebo *zvončekom* v čepcovej čipke zo Sucháňa nazývaný *molka* (8A; FA ÚEt SAV, č. ng. 105190), vo výšivke cez vrapy z Rybian (8B ;SLU 1953: o.123), vo výšivkách z okolia Rjazane v Rusku (8C; Russian 1986: o.27) a z oblasti hornej Volgy (8D; Maslova 1951: 54/1).

čipkách, ktorých základ tvorí kosá sieť: napr. v čipkách z Čiech (Vondrušková – Vondruška 1988: 89), Švédska (Rodhe 1958: 9/29-31), z Kostromskej gubernie v Rusku (Klimova 1993: 37/12). Z Rjazanskej oblasti pochádzajú čipky, ktoré sú okrem veľmi podobných motívov (a to nielen tvaru V) blízke obnášaným hontianskym čipkám aj používaním hrubšej priadze (Russkoe 1986: o.73, 74). Na Slovensku sa s týmto motívom stretávame aj vo výšivke na sieti (napr. zo Skýcova; Marková 1957a: o.16), vo výšivke tmavou vlnou na valchovanom súkne (Horehronie 1969: 415; Marková 1976: 169) a vyskytuje sa aj v preberaných tkaninách (napr. na uterákoch z Bošian a Solčian, Marková 1976: o.76; v horehronských tkaninách, Nosálová 1956: 51/34).

V úvahe o obsahu tohto motívu, ktorý tvoril tiež súčasť renesančnej motivickej škály, možno opäť vychádzať z jeho názvu. Pokým v iných druhoch textilu, najmä vo výšivke, pretrval pod názvom *srdce*, v hontianskych čipkách je označovaný ako *rak*. Spolu s jeho prevažne párovým výskytom to môže naznačovať, že ide o zjednodušenú podobu račích klepiet. Rak podľa tradičných predstáv chránil pred morami i démonmi, a preto sa často objavoval vo výšivke na čepcoch, šatkách a kútniciach (Václavík 1959: 428). Preto možno aj u tohto motívu hontianskych čipiek uvažovať o jeho apotropajnom význame.³⁹

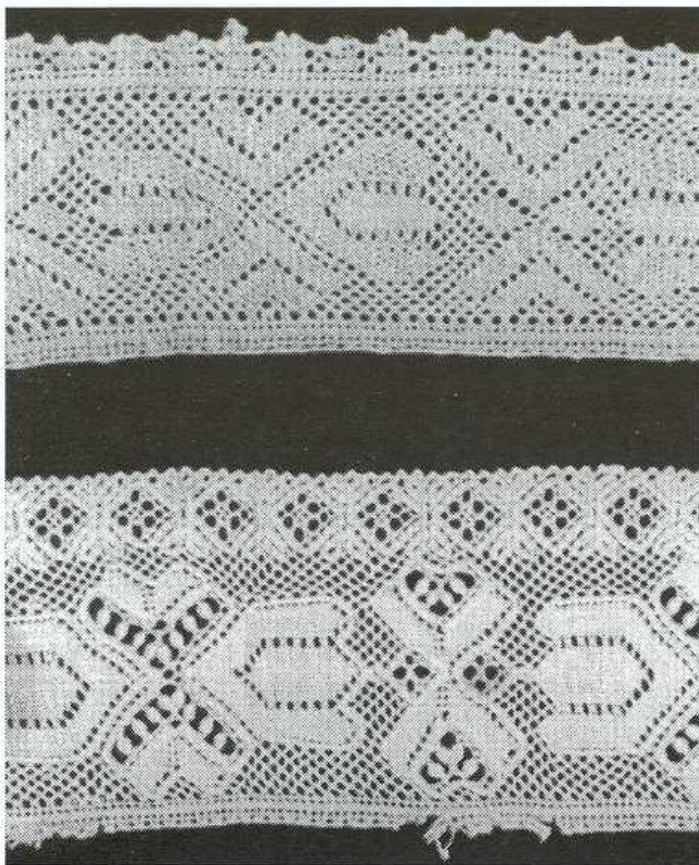
Nasledujúce dva motívy majú **zvonovitý tvar**, ktorý je fixovaný aj v ich pomenovaniach. Prvý motív, nazývaný *zvonček* (Marková 1962: 98) alebo *tulipán* (Smolková – Bíbová 1908: t.VIII/17), má podobu kalichovitého kvetu v stojatej alebo ležatej polohe (obr. 1B, 2A, 8A). Objavuje sa najčastejšie v čipkách zo Sucháňa, kde tvorí stabilnú kompozíciu s kosoštvorcom alebo romboidovým krížom. A. Smolková a R. Bíbová uvádzajú aj úzku čipku s tulipánmi usporiadanými vedľa seba (tamže). Podľa porovnania s čipkami z iných oblastí sa tento motív vyskytuje len v Novohrade, kde sa najčastejšie objavuje vo vložkách v spojení s vlnkou (napr. z Veľkého Lomu, zo zaniknutej obce Turie Pole; výskum 1997). Vyskytuje sa aj v motívoch talianskych čipiek z Abruzz (Marková 1962: 98). Z iných druhov textilu sa s podobným zvončekom alebo tulipánom stretávame vo výšivkách zo Slovácka (Vondrušková – Vondruška 1988: 78), z Bošáče a Moravského Lieskového (Chlupová 1985: 224). Tulipán, menej podobný sledovanému motívu, sa vyskytoval v predkreslenej výšivke v Nitrianskom Pravne, v Rybanoch, Trenčianskej Teplej a v ich okolí (tamže: 196, 258, 390) i vo výšivke na sieti napr. zo Spiša (ELKS 2, 1995: t.12/8).

Druhý spomenutý motív, nazývaný *zvony*,⁴⁰ je viac geometrizovaný a zasadený vždy do rovnakej kompozičnej štruktúry (obr. 9). Je zaujímavé, že rovnako ako *veľkie hodiny* a niektoré ďalšie motívy sa objavoval aj v tradičnej pestrofarebnej výšivke cez vrapy.⁴¹

Motív *tulipánu*, rovnako ako motív *hrušky*, je v hontianskej čipke zrejme pozostatkom väčšieho kvetinového motívu (Šťastná 1977: 192). Naznačuje to aj jeho uplatnenie v stabilných kompozíciách s kosoštvorcami, *hruškami* i romboidovými krížmi. Motív *zvonov* prenikol asi z čipky baníckej, no vzhľadom na jeho silno geometrizovanú podobu mohol vzniknúť aj spájaním geometrických prvkov a následným pomenovaním na základe podobnosti s reálnym prvkom.

Paralely, ktoré nachádzame k hontianskym roľníckym čipkám v čipkách a iných druhoch textilu na Slovensku i mimo jeho územia ukazujú, že táto skupina čipiek v sebe uchováva prvky rozličného pôvodu. Na základe týchto paralel je možné naznačiť východiská a procesy jej formovania.

Podľa názoru E. Markovej vyšla roľnícka paličkovaná čipka v Honte z čipiek stredoslovenských banských osád, ktoré sa do oblasti dostali cez Banskú Štiavnicu. Nezávisle od toho mohli čipky pliesť aj v okolí Krupiny, kde boli tiež bane (Marková 1962: 80). Nazdávam sa, že vzhľadom na polohu zohrávali vo vývoji hontianskej roľníckej čipky dôležitú úlohu Banská Štiavnica a Hodruša. Hodrušské čipky, ktorých pletenie je doložené už v 17.

9. Motív nazývaný *zvony* v dvoch variantoch v roľníckej čepcovej čipke zo Sucháňa (FA ÚEt SAV, ng. č. 105 243).

storočí, mali ešte koncom 19. storočia osobitý charakter blízky roľníckym čipkám v Honte (Marková 1962: 79)⁴².

V baníckych lokalitách sa čipkárstvo objavilo v 16.-17. storočí, no dnes už nepoznáme podobu čipiek, ktorých pletenie sa tu rozšírilo (Marková 1962: 64). To preto, lebo v baníckych lokalitách sa čipky pletli na predaj a snaha čipkárok vyprodukovať čo najväčšie množstvo viedla k postupnému zjednodušovaniu technológie pletenia.⁴³ Čipky podliehali aj zmenám v móde, vkusu odberateľov a vplyvu čipkárskeho dielne.⁴⁴ Už v 17. storočí sa banícke čipky dostávajú aj do prostredia dedín a mestečiek (Marková 1962: 79). Ako ukazuje výrazne renesančný charakter hontianskej roľníckej čipky, mohla sa v tomto období šíriť mimo baníckych oblastí už aj technika paličkovania. V Honte na to poukazuje nielen výskyt renesančných kompozičných princípov, zachovaných aj v iných slovenských čipkách, vo výšivkách podľa počítanej nite alebo v preberaných tkaninách, ale aj konkrétne motivické zhody. Motívy ako napr. *strieborným prostriedkom*, *hruška*, *makovičky*, *krivinkavie ploščice* sa objavujú v západoeurópskych čipkách zo 17.-18. storočia a v tlačенých vzorníkoch ich nachádzame už v 16. storočí. S týmito čipkami majú hontianske čipky spoločný aj spôsob pletenia bez použitia formy. Preto sa na základe motivických i technologických zhôd západoeurópskej, najmä talianskej a flanderskej čipky s čipkou hontianskou nazdávam, že sa táto

začala formovať pod priamym vplyvom západoeurópskej čipky. Bolo to buď už v období, v ktorom prichádzal tento vplyv aj do baníckych oblastí, alebo o niečo neskôr, zrejme cez kultúru niektorej vyššej vrstvy.⁴⁵ Táto hypotéza vyžaduje hlbšie historické bádanie. Ak by sme prijali názor, že banícke lokality boli jediným východiskom roľníckej čipky v Honte, tieto museli začať pôsobiť ešte v čase, keď obsahovali prvky, ktoré sa zo západoeurópskej tradície udržali v hontianskej čipke do 20. storočia. Na základe uvedených alternatív možno klásť počiatky tradície roľníckej čipky v Honte do 17. storočia.

Hont bol v období šírenia techniky paličkovania oblasťou s rozvinutou textilnou kultúrou. Poukazujú na to termíny *mrežka* a *tkanica*. *Mrežkou*, slovom známym v slovanských jazykoch, označujú v Honte dodnes aj stehy na spájanie tkanín, používané aj v iných častiach Slovenska. Stehy, ktoré majú i dekoratívny význam, sú podobné jednoduchším paličkovým čipkám. *Tkanicami* nazývajú mrežky (paličkované vložky), v kompozícii ktorých sú pásiky v plátrovej väzbe podobné tkaniciam zhotoveným na doštičke, tkanie ktorých pretrvalo v Honte do 20. storočia (Paličková 1988: 175). Výrazné paralely, existujúce medzi motívami paličkových čipiek a čepcov pletených na krosienkach, naznačujú ich vzájomné motívické vplyvy,⁴⁶ pričom sa aj v textíliách pletených na krosienkach objavujú motívy zo vzorníkov zo 16.-17. storočia (Marková 1957: 79). Fakt, že čipka tvorila prirodzenú súčasť textilnej kultúry Hontu, potvrdzuje aj množstvo motívov vyskytujúcich sa ako v čipke, tak aj v krížikovej a prelamovanej výšivke.⁴⁷

Z oblastí baníckej čipky sa dostali do Hontu nielen prvé podnety, ktoré spôsobili vznik tohto variantu roľníckej čipky. S čipkami zo Starých Hôr i zo Španej Doliny, ktoré sa tiež postupne menili, boli roľnícke čipky spojené neustále, a to najmä podomovým obchodom. Prvky starohorských čipiek prichádzali do Hontu aj cez Hodrušu, do ktorej sa v 19. storočí prisťahovali banícke rodiny zo Starých Hôr a z Čiech, čo ovplyvnilo aj samotné hodrušské čipky (Marková 1962: 79).⁴⁸ Prvky jemných vláčkových čipiek (aj s motívom *jablkovej* čipky) sa dostávali do hontianskych obcí s čipkami z Vamberku v Čechách.⁴⁹ Banícke čipky slúžili v Honte aj ako vzorová predloha pre roľnícke čipkárky, ktoré vzory často odpletali priamo z čipiek.

Vysvetlenie, prečo sa v roľníckom prostredí Hontu čipka vyvíjala pomalšie, a tým dlhšie zachovávala prvky staršej motivickej škály i technológiu pletenia bez formy poskytuje fakt, že pletenie čipiek nebolo pre roľnícky hlavným zdrojom zárobku. Dôležitým činiteľom bol aj relatívne konzervatívny charakter celej textilnej, najmä odevnej kultúry tejto vrstvy obyvateľstva.

Motívy, ktoré nachádzame v roľníckych čipkách v Honte, tvoria súčasť tradičnej kultúry nielen svojou formou, ale aj obsahom. V súčasnosti je možné interpretovať konkrétny motív ako znak alebo symbol s určitou funkciou skôr v hypotetickej rovine na základe širších súvislostí. Bez ohľadu na pôvod motívu a význam, s ktorým mohol byť spájaný,⁵⁰ možno aj obsahovú zložku považovať za prvok prispievajúci ku kontinuálnemu využívaniu motívu v rámci manifestnej motivickej škály. Rovnako ako v prostredí iných vrstiev, nevieme ani u čipkárok, či dané motívy vyberali s určitým znakovým zámerom alebo na základe dekoratívneho vkusu (Kovačevičová 1997: 261). Stabilné pretrvávajúce niektorých motívov (*ohreb-lo*, *rak*, romboidový kríž) možno chápať aj ako pozostatok ich používania na základe znakového významu. Tento sa síce časom stratil, no motívy ako stabilné prvky motiviky boli ponímané a používané už na základe ich estetickej hodnoty, ktorú nadobudli v procese neustáleho zobrazovania.

Súčasne je potrebné pripomenúť, že veľký vplyv na formálny vývoj a pravdepodobne i na vznik mnohých motívov mala aj samotná technika zhotovenia tak, ako v každej oblasti dekoratívneho prejavu (Peesch 1981: 15-30). Základné geometrické tvary krivíniek, koso-

štvorcov alebo trojuholníkov patriace do základu tradičnej motiviky, vychádzajú v čipke z techniky pletenia na kosej sieti. Vo vývoji baníckej čipky sa stále viac prejavovala relatívne silná závislosť dekoru od techniky v súvislosti so snahou zjednodušiť pletenie vynechávaním zložitých dekoratívnych prvkov, často však aj prvkov zabezpečujúcich samonosnosť a pevný tvar čipky. V hontianskej roľníckej čipke je naopak badateľná snaha prekročiť tieto technologické obmedzenia. Tak vpletali čipkárky do kosej siete oblé tvary vlnoviek, oká s kvietkami, v *obnášaných čipkách* kontúrovali hranaté motívy hrubšou niťou⁵¹ a súčasne používali technologicky náročnejšie, no esteticky pôsobivé motívy (*hrušku, tulipán, vlnovkovitú stonku obrastenú listami* ap.), zachované z dedičstva západoeurópskych čipiek. Z povahy textilných surovín používaných v tradičnej domácej textilnej kultúre vychádzal aj špecifický charakter hotových čipiek. Používanie domácej ľanovej, konopnej a hrubšej bavlnenej priadze bolo základom ich pevnej štruktúry, v ktorej kontrastnejšie pôsobilo striedanie plných a prelamovaných častí motívov, doplnených prípadne plastickým efektom, vytvoreným striedaním nití rozličnej hrúbky.

Hontianske roľnícke čipky nie sú jedinou skupinou, ktorá uchováva prvky, ktoré už z baníckych čipiek vymizli. Z uvedených motivických paralel s čipkami z iných oblastí Slovenska vyplýva, že najbližšie k nim majú novohradské a liptovské čipky. V Novohrade má pletenie rovnaký pôvod ako v hontianskych dedinách. Hoci tieto spolu priamo susedili, postupne sa v Novohrade vyvinula svojrázna motivika, stavba i farebnosť (Marková 1962: 99). Zo spoločného základu sa zachoval spôsob pletenia bez formy a používanie motívov *zvončeka, hrušky* a i. U čipiek z Liptova vychádzajú motivické zhody a kompozičné podobnosti (napr. radenie motívov do orámovaných blokov v čipke *na cestičku*; Marková 1962: 36) tiež zo spoločného pôvodu – z baníckej čipky (Marková 1962: 79). S rovnakým základom súvisí aj podobnosť s čipkami z okolia Nitry: prechodný typ medzi hontianskymi a západoslovenskými čipkami zo Šoporne tvoria čipky z Jelšoviec (Marková 1962: 98). S hontianskymi čipkami majú podobnú kompozíciu (pás ohraničený dvoma hrubšími okrajovými pásmi, doplnený na jednej strane zúbkami) a iba niekoľko spoločných motívov. Je to dôsledok vývoja tejto čipky v prostredí obývanom maďarským obyvateľstvom a väzbou na jeden typ ľudového odevu so špecifickou farebnosťou a ornamentikou (Géciová-Komorovská 1988: 100). Výskyt čipky vlnovkovitého tvaru, používanej na lemovanie kútnic, v škále jelšovských, ale i starohorských, hontianskych a novohradských čipiek ukazuje, že nie je produktom ľudového čipkárstva, ako tvrdí E. Marková (1962: 36), ale prvkom dokumentujúcim ich spoločné východisko. Potvrdzuje to aj výskyt tejto čipky v iných krajinách (pozri vyššie o motíve vlnovky).

V príspevku som naznačil iba niektoré z línií, ktoré možno viesť pri odhaľovaní pôvodu a podôb čipiek i pri overovaní už vyslovených názorov. Ukazuje však, že porovnanie niekoľkých prvkov s údajmi o ich výskyte v iných oblastiach a obdobiach môže vytvoriť vhodné východisko pre ďalšie úvahy a hypotézy. A to najmä v prípade, ak sa okrem samotného artefaktu nemôžeme oprieť o iný prameň. Na prvý pohľad tento postup priniesol viac alternatívnych ako jednoznačných záverov. No i tak pomohol hlbšie odhaliť vývoj jednej zložky textilnej kultúry Slovenska a súčasne poskytol nové podnety pre ďalšie bádanie.

POZNÁMKY

* Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy č. 95/5305/675 s názvom *Ľudový dekoratívny prejav na Slovensku. (Kultúrno-historické perspektívy. Stredoeurópske súvislosti.)*

1 Najstarším nálezom kladúcim počiatky paličkovania do 4. storočia n. l. sú kostené paličky nájdené vo zvyškoch neskororímskeho mesta Kourion na juhozápadnom pobreží Cypru (Krajky 1989: 74).

- 2 Na Slovensku existovalo od polovice 19. do polovice 20. storočia až 18 oblastí tradičnej čipky, z ktorých väčšina mala roľnícky charakter. Bližšie pozri Marková 1962, Géciová-Komorovská 1988.
- 3 V Banskej Štiavnici i v Hodruši vyrábali čipky na predaj už v 17. storočí. O ďalších lokalitách baníckej čipky v Honte pozri Marková 1962: 79, Géciová-Komorovská 1988: 26, Paličková-Pátková 1988.
- 4 Čipky a výšivky zaobstarávali pre Kmeťa miestni roľníci (Kmeť 1893: 218). Vzorník zo Senohradu začiatkom storočia vystavovalo Náprstkovo múzeum v Prahe (Smolková – Bíbová 1908: 19). V súčasnosti je uložený v pražskom Národnom múzeu.
- 5 Preto často šírka čipiek kolíše a ich okraje nie sú úplne rovnobežné.
- 6 Bola to vzdialenosť od paličky k vankúšu. Tieto informácie uvádzajú M. Smolková a R. Bíbová (1908: 19), dokumentujú ich dobové fotografie čipkárok a rovnakým spôsobom pracuje aj dnes pletúca čipkárka A. Matejkinová z Litavy (výskum 1997).
- 7 Preto majú mrežky obidva okraje rovné, pokým čipky majú na jednom okraji zúbky. E. Marková (1962: 97) i z nej vychádzajúca V. Géciová-Komorovská (1988: 138) uvádzajú ako základné druhy úzke *racky* používané na čepce a široké *mriežky*, slúžiace na ozdobu čepcov i ako vložky. Toto delenie však nepovažujem za správne, pretože čipky používané a nazývané ako mriežky mohli byť aj úzke a čipky používané na lemovanie, označovali napr. v Sucháni častejšie ako *čipka*, *cipka* (výskum 1997). A. Kmeť uvádza, že racka je biela prelamovaná výšivka a ďalej konštatuje, že "často užíva sa mien mrežka a racka bez tohto prísneho rozdielu; mrežky menujú sa totiž niekde rackami, ale to je nesprávne" (Kmeť 1893: 224). Údaj, že v Cerove volajú široké mrežky *starohorskými rackami* (Marková 1962: 98) naznačuje, že pôvod termínu *racka* vo vzťahu k čipkám má pôvod v baníckej čipke.
- 8 Obnášané čipky pletli nielen v Sucháni (ako uvádzajú Marková 1962: 98 a Géciová-Komorovská 1988: 138), ale napr. aj v Bzovíku (Géciová-Komorovská 1988: 142/ o.160 atď.).
- 9 Bolo by nesprávne a zjednodušené konštatovať, že mrežky sú tvorené z prvkov prvej a čipky z prvkov druhej skupiny. Napr. u širokých čepcových čipiek sú spojené obidve skupiny prvkov – hlavnú časť tvorí kosá mriežka s geometrickým vzorom, ktorá je na jednej strane doplnená zúbkami zloženými z prvkov druhej skupiny (napr. Smolková – Bíbová 1908: t.IX/ o.2-4, t.X/ o.6 a i.).
- 10 Na banícky pôvod hontianskych čipiek poukazuje aj označovanie paličiek názvom *klepne*.
- 11 Podľa nej viedol k vzniku osobitého variantu roľníckej čipky v Honte v 19. storočí rozmach výroby a šírky jej použitia (Paličková-Pátková 1988: 174).
- 12 Išlo o obce Horný a Dolný Badín, Bzovík, Čabradský Vrbovok, Čelovce, Dačov Lom, Dolný a Horný Jalšovík, Kozí Vrbovok, Litava, Medovarce, Dolné a Horné Mladonice, Opava, Selce, Senohrad, Suchán, Trpín, Uňatín (Smolková – Bíbová 1908: 20, Marková 1962: 97, Géciová-Komorovská 1988: 138).
- 13 Aj K. Chotek uvádza, že v Cerove "znalosť klepňování nyní velmi rychle mizí, a to aj preto, lebo *čipke* na čepci nahrádzajú doma vyzdobenými tylovými čipkami" (Chotek 1906: 16).
- 14 Ide o skupinu žien z Veľkého Krtíša a niekoľkých hontianskych i novohradských obcí, ktoré sa pokúšajú o rekonštrukcie a kópie autentických čipiek.
- 15 Najväčšiu časť korpusu tvorili čepcové čipky zo Sucháňa, ďalej čipky zo Senohradu a z Litavy. Používané čipky boli zdokumentované a materiál je uložený vo FA ÚEt SAV (č. ng. 105 115-105 250, far. dia č. 18 974-18 990).
- 16 Aj keď som u mnohých motívov zistil ich pomenovanie priamo v teréne alebo z literatúry, nebolo možné použiť názvy ako hlavné kritérium triedenia. Používali sa totiž nejednoznačne (jeden motív mal v rôznych kompozíciách rozličné označenie) a menili sa.
- 17 Formu pásu môže mať čipka mnohopárová aj pášková (tvorená ohýbaním pásika vyplňajúceho plochu čipky). Čipky v podobe dlhého pásu nazýva E. Marková čipkami metrovými (1962: 48, 206). Toto pomenovanie zodpovedá charakteru baníckych čipiek, ktorých metre boli skutočne pletené v jednom vzore. U čipiek z Hontu aj z iných roľníckych oblastí však uplietli v jednom vzore iba taký kus čipky, aký vyžadoval konkrétny účel (zošitie plachty, ozdobenie čepca). Dokazujú to čipky, na koncoch ktorých nachádzame časti odlišných motívov. Preto takéto čipky vo forme pásu označujem ako pášové čipky.

- 18 Veľkú úlohu zohrala v kompozícii geometrickej krížikovej, prelamovanej, hladkovej výšivky, ako aj v predkreslenej výšivke s renesančnými a barokovými prvkami. Bližšie pozri Chlupová 1985.
- 19 Napr. v starohorských čipkách (Nosáľová 1956: 126/110) alebo v čipkách zo Slovenského Grobu, v ktorých sa malá vlnovka označuje ako *scáčik* (Marková 1962: 138).
- 20 V Heľpe používali názov *krivule* (Nosáľová 1956: 176/142).
- 21 V hontianskych čipkách sú celé kruhové motívy tvorené zo štvorpárového pletenca (napr. Zbierka: 17846).
- 22 V gemerských čipkách je motív nazývaný *strieberna*, ktorého základný prvok má tvar mandorly podobný hontianskym *chrústom*. Nie je to však typický pavúk ako v iných slovenských čipkách, pretože jeho prvá časť sa pletie plátnovou väzbou a druhá časť kosým krížením nití.
- 23 Odvoláva sa na album k dielu Davidova, S.: Russkoe kruževno [bez uvedenia ďalších údajov]. V zbierke zo Senohradu je tento konkrétny vzor uvedený aj pod názvami *krivina* a *s chvostikom* (Zbierka: 17843). Rovnakú čepcovú čipku pletie ešte dnes A. Matejkinová z Litavy pod názvom *prstenčokavá* (výskum 1997).
- 24 Tu ich nazývali *slnce* (Marková 1962: 102).
- 25 *Škrobka* je šatka dlhá 150 – 300 cm (ELKS 2, 1995: 231) na koncoch príp. s čipkou.
- 26 Napr. s najstaršou datovanou západoslovenskou čipkou (okolo 1750), ktorú spomína z Lubiny M. Smolková (Marková 1962: 82) a so žihľavovou čipkou z rukávco (pôvodom asi zo Slovenska) z okolia Luhačovic (Václavík 1930: 318/316, 456).
- 27 Aj tu išlo zväčša o import zo Slovenska.
- 28 Od slova *potisk* = ohreblo: nástroj používaný pri pečení chleba na vyhrabávanie uhlíkov z pece (trojuholníková alebo lichobežníková doštička upevnená kolmo na dlhú rúčku).
- 29 Na zahnanie búrky kládli všeobecne na Slovensku pred dvere ohreblo prekrížené lopatou na sádzanie chleba (ELKS 1, 1995: 52). O očistnej, ochrannej a prosperitnej funkcii zobrazenia ohrebľa pozri aj Václavík 1959: 403-404.
- 30 Známe sú najmä tzv. *pohorelské zrkadlá*.
- 31 Podľa názvu ide o motív súvisiaci s baníctvom: *hunt* = banský vozík.
- 32 Aj z Turieho Pola (dnes už zaniknutá obec) je známe označenie kosoštvorca termínom *hunt* (Marková 1962: 35).
- 33 V tejto súvislosti je zaujímavé, že aj v horehronských výšivkách sa objavujú motívy s názvami *na jastraby*, *na rjastraby*, ktoré však majú podobu ležateho rovnoramenného kríža (Nosáľová 1956: 23/10, 50/33).
- 34 *Jablková* (čipku) používanú na čepce a rukávce v obciach Hlboké a Jablonica pletli v Krajnom i v Brezovej pod Bradlom (A.Po., výsk. 1996).
- 35 Termín sa mi doteraz nepodarilo objasniť, ani nájsť v nijakej publikácii.
- 36 Vychádzam zo skutočnosti, že v spomínaných fragmentoch tkanín nájdených v kurganoch sa romboídy kríž vyskytoval spolu s inými druhmi krížov a so svastikami (Nahlik 1965: 58). U Karelov tento motív znázorňuje datelinový štvorlístok, považovaný za symbol lásky a manželstva (Maslova 1951: 53).
- 37 A. Smolková a R. Bíbová (1908: t.6/12, t.9/3) uvádzajú napr. vzor *kúpenský rakom*.
- 38 V Heľpe nazývali sledovaný prvok aj ako vzor *na ve* (Nosáľová 1956: 204).
- 39 A. Václavík uvádza, že motív raka bol bežný v okolí Modrého Kameňa (1959: 428).
- 40 Nepodarilo sa mi zistiť, či ide o zvon ako tvar kvetu alebo samoznejúci nástroj.
- 41 Používala sa na riasenie záster a nazývali ju *hakle* (A.P., výskum 1997).
- 42 Ako čipku hodrušského typu označil V. Pražák čipku na kútnici z Chorvátskeho Grobu z 19. storočia podobnú hontianskym roľníckym čipkám (Pražák 1936: o.23).
- 43 Tento proces pôsobil vo všetkých oblastiach baníckej čipky. Čipkárky upúšťali od náročných motívov a v základe čipiek pletli redšiu sieť. Zistil som to porovnaním čipiek z okolia Myjavy a z Vamberku v Čechách. Myjavské vláčkové čipky zachovávajú podobu vamberskej čipky z konca 19. storočia, kedy sa dostala na západné Slovensko a rozšírilo sa tu jej pletenie v roľníckom prostredí (Marková 1962: 138).

- 44 V Hodruši pôsobila od konca 19. storočia do roku 1952 čipkárská dielňa, ktorá vyučovala čipkárky a starala sa aj o odbyt výrobkov (Marková 1962: 79). Hodrušské čipkárky pletli na forme s vypichanou sieťou, na tzv. *prívyku* (Kmeť 1893:223), ktorá umožňovala plietť rýchlejšie a udržiavala rovnomernosť úpletu.
- 45 V tejto súvislosti je zaujímavé, že takmer všetky hontianske obce, známe pletením čipiek, patrili k panstvu Bzovík, ktoré bolo najväčšie v Honte. Spravovali ho cisterciáti, ktorí tu už roku 1135 založili opátstvo. Od r. 1181 ich vystriedali premonštráti a samotný Bzovík sa ďalej vyvíjal ako zemepanské mestečko s prilahlými obcami (Vlastivedný slovník 1977: 263-64).
- 46 Ťažko však určiť, či sa v Honte objavilo skôr pletenie na krosienkach alebo pletenie čipiek paličkami.
- 47 Napr. motív *ohrabielka* vyšitý hrachovinkou je umiestnený po oboch stranách čipky s rovnakým motívom, spájajúcej dva kusy plátna plachty (FA ÚEt SAV, č. ng. 105232).
- 48 Dôkazom vplyvu starohorskej čipky je aj skupina čipiek pletených v Cerove pod názvom *starohorské racky*, ktoré však v ostatných hontianskych obciach nazývajú *cerovskými mriežkami* (Marková 1962: 79).
- 49 V Hrušove kupovali čipky na čepce z Vamberku ešte pred 6-8 rokmi (výskum 1997).
- 50 Motívy vstupovali do domácej motivickej škály cez vzorníky, prostredníctvom hotových čipiek. Mohli si zachovať pôvodný, no častejšie dostali nový názov i význam. Súčasne prechádzali do motiviky čipiek aj domáce motívy používané v iných technikách.
- 51 Vpletanie hrubšej alebo farebnej nite do kosej siete je prvok vychádzajúci z baníckej čipky, ktorý využíva špecifickým spôsobom aj roľnícka čipka v Honte.

LITERATÚRA A INÉ DOKUMENTY

(V citovaných údajoch s lomítkom značí prvé číslo stranu dokumentu a druhé je číslo obrázku, ak nie sú použité skratky: s.= strana, o.= obrázok, t.= tabuľka.)

BÍBOVÁ, R. 1938: Podvinky, vzory díla, krajky a krajkářství lidu slovanského. Praha, J. Štenc. [8] s., 47 tab.

CARACTERÍSTICAS des Encaje de Camariñas. Coruña 1995. 64 s.

ČAROLIJA niti. Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji. The Wonder of Weaving. Folk-weaving Skills in Yugoslavia. Zagreb, MGC 1988. 278 s.

ELKS → Encyklopédia...

ENCYKLOPÉDIA ľudovej kultúry Slovenska 1, 2. Bratislava, Veda – Ústav etnológie SAV 1995. 484+448 s.

ETNOGRAFIJA Belarusi. Encykłapedyja. Minsk, Belaruskaja saveckaja encykłapedyja 1989. 575 s.

GÉCIOVÁ-KOMOROVSKÁ, V. 1988: Slovenská ľudová paličkovaná čipka. Bratislava, Alfa. 192 s.

HOKKANEN, L. 1991: Karjalaisten kansallispukujen nyplätyt pitsit – ohjeita nytyinkien nyp-lääjille. The bobbin laces of Karelian national costumes – instructions of nytyinki lace-makers. Saksa, Pitsipuoti skriini. 54 s.

HOLÉCZYOVÁ, E. 1968: Výšivka v oblasti Trnavy. Bratislava, Vyd. SAV. 172 s.

HOREHRONIE. Kultúra a spôsob života ľudu. Red. J. Podolák. Bratislava, Vyd. SAV 1969. 548 s.

CHLUPOVÁ, A. a kol. 1985: Slovenská ľudová výšivka. Techniky a ornamentika. Bratislava, Alfa. 544 s.

- CHOTEK, K. 1906: Cerovo. Národopisná studie. Zvláštní otisk Národopisného věstníku, 1. 54 s.
- KLIMOVA, N. T. 1993 : Narodnyj ornament v kompozicii chudožestvennyh izdelij. Kokljushečnoe cvetnoe kruževno. Moskva, Izobrazitel'noe iskusstvo. 224 s.
- KMEŤ, A. 1893: O výšivkách a čípkách v Hontě. In: Tovaryšstvo. Sborník literárných prác. Vydal F. R. Osvald v Ružomberku, s. 218-228.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. 1953: Ludový textil v hornom Novohrade. Slov. Národop., 1, č. 1-4, s. 53-105.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. 1955: Ludový odev v hornom Liptove. Bratislava, SVKL, 298 s.
- KOVAČEVIČOVÁ, S. 1997: Vzťahy medzi fantastickými predstavami stvárnennými vo výtvarnom umení a vo folklóre. Slov. Národop., 45, č. 3, s. 255-268.
- KRAJKY ve starověku? Umění a řemesla, 1989, č. 2, s. 74.
- KRIŽKO-KARDOSSOVÁ, D. 1927: Vzorník krížikavého vyšívania ľudového v Hontě na Slovensku. Banská Bystrica, Majer. 18 listov.
- MARKOVÁ, E. 1957: Po stopách krosienok. (Poznámky k štúdiu starých textilných techník na Slovensku.) Slov. Národop., 5, č. 1, s. 47-86.
- MARKOVÁ, E. 1957a: Príspevok k technológii z nití. In: Slovenský ľudový textil. Tkaniny. Výšivky. Čipky. Kroje. Martin, Osveta, s. 81-115.
- MARKOVÁ, E. 1959: Paličkovaná čipka v slovenskej ľudovej umeleckej výrobe. Bratislava, ÚLUV. [nestr.]
- MARKOVÁ, E. 1962: Slovenské čipky. Bratislava, SVKL, 277 s.
- MARKOVÁ, E. 1976: Slovenské ľudové tkaniny. Bratislava, Veda. 446 s.
- MARKOVÁ, E. [1994]: Textil – 5. časť. Pletený textil paličkami – paličkovaná čipka. [fotografická pozostalosť]. TA ÚEt SAV, i.č. 1383. 111 s.
- MASLOVA, G. S. 1951: Narodnyj ornament verchnevolžskich karej. Moskva, Izd. Ak. nauk SSSR. 137 s.
- MIŠÍK, V. 1988: Škola paličkovania. Bratislava, Alfa. 152 s.
- NAHLIK, A. 1965: Tkaniny wsi wschodnioeuropejskiej X-XIII w. Łódź, Łódzkie towarzystwo naukowe. 103 s.
- NOSÁLOVÁ, V. 1956: Ludový odev v Helpe a v Pohorelej. Bratislava, SVKL, 214 s.
- PÁTKOVÁ, J. 1957: Ludový odev v okolí Trnavy. Bratislava, SVKL, 302 s.
- PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, J. 1988: Ludová výroba. In: Hont. Tradície ľudovej kultúry. Martin, Osveta, s. 138-188.
- PRAŽÁK, V. 1936: Slovenské lidové výšivky. Příspěvky k dějinám výšivkových technik a ornamentů; se zvláštním zřetelem k plachtovým výšivkám západoslovenským. Bratislava. 368 s.
- PEESCH, R. 1981: Ornamentik der Volkskunst in Europa. Edition Leipzig. 220 s.
- RODHE, G. 1958: Knypling utan fast mönster [Paličkovanie čipiek bez formy.] En undersökning av teknik och alder hos en folklig svenskt spetstyp. In: Tidskrift utgiven av föreningen för svensk kulturhistoria i samarbete med nordiska museer och folklivsarkivet i Lund. Rig. Arganag 41, Häfte 1, s. 1-24.
- RUSSIAN Bobbin Lace. Leningrad, Aurora Art Publishers 1986. 28 s. 117 obr.

SLU -> Slovenské...

SLOVENSKÉ ľudové umenie. Výtvarný prejav. I. diel. Architektúra – kroje a výšivky – keramika – rezba – maľba. Bratislava, Tatran 1953. 20 s. 265 obr.

SMOLKOVÁ, M. A. 1904: O starobylém pletení na "krosienkách". Praha, Národop. spol. českoslovan. 11 s.

SMOLKOVÁ, M. – BÍBOVÁ, R. 1908: Krajky a krajkářství lidu slovanského v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Uh. Slovensku. Praha, vlast. nákl. 48 s.

TORNEHAVE, B. 1987: Danske Frihandskniplinger [Dánske paličkované čipky pletené bez formy.] Haderslev. 120 s.

UKRAJINSKOJE narodnoje iskusstvo. Tkani i vyšivki. Ukrainske narodne misterstvo. Tkani ni ta višivki. Kyjev, Gosud. izd. izobrazitel'nogo iskusstva i muzikal'noj literatury SSSR. [nestr.]

URBANCOVÁ, V. 1987: Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud. Martin, Matica slovenská. 440 s.

VÁCLAVÍK, A. 1930: Luhačovské Zálesí. Příspěvek k národopisné hranici Valašska, Slovenska a Hané. Luhačovice. 675 s.

VÁCLAVÍK, A. 1959: Výroční obyčeje a lidové umění. Praha, Nakl. Českoslov. akademie věd. 580 s.

VLASTIVEDNÝ slovník obcí na Slovensku. 1. Bratislava, Veda 1977. 526 s.

VONDRUŠKOVÁ, A. – VONDRUŠKA, V. 1988: Tradice lidové tvorby. Lidová hmotná kultura v Čechách a na Moravě. Praha, Artia. 191 s.

ZBIERKA čipiek A. Kmeťa. Senohrad. [s následným čísлом negatívu vo FA Slovenského národného múzea – Etnografického múzea v Martine.]

Informátorky:

Matejkinová Anna (* 1928), Litava, okr. Krupina; (A.M.)

Piatrová Anna (* 1917), Sucháň, okr. Veľký Krtíš; (A.P.)

Potúčková Anna (* 1932), Brezová pod Bradlom, okr. Myjava; (A.Po.)

Omastová Anna (* 1923), Polomka, okr. Brezno; (A.O.)

Autori fotografií:

J. Dérer: 5B

H. Bakaljarová: 1B, 2A, 4A, 5A, 6A, 6B, 7B, 8A, 9.

This work was supported, in part, by the Grant Agency for Sciences (Grant No. 95/5305/675).

SOME PARALLELS IN PEASANT LACE FROM HONT (Contribution to the cultural historical picture)

Summary

Traditional bobbin-lace existed in Slovakia until the middle of the 20th century, in various independent regional forms. According to the character of the cultural environment, in which it was made and used, two types were developed: mining lace and peasant lace. Mining lace was woven in mining settlements for sale in towns and villages. Peasant lace was made by peasant women for their own use and for the immediate neighbourhood. Production of mining lace was already known in the Hont region in the 17th century, but expert interest, which began in the 19th century, concentrated more on Hont peasant lace (the work of A. Kmet, the Czech collectors M. Smolková and R. Bíbová). Peasant women in Hont wove and used two types of lace: *mrežky* (lattices), which they sewed between two pieces of linen for tablecloths or sheets and *čipky* (lace) bordering the edges of bonnets, tablecloths and sheets. A close relationship between the motifs of Hont peasant and mining lace was already noticed in the 19th century. On this basis, E. Marková in the work *Slovenské čipky* (Slovak Lace) from 1962, stated that lace from the central Slovak mining settlements was the starting point for the peasant lace of Hont. However, we do not learn from historical sources, about other influences, involved in the development of this group of peasant laces. With the aim of reconstructing the development of peasant bobbin-lace in Hont before the 19th century, the author traced similarities in motifs and in techniques of weaving with bobbin-lace from other lace making areas in Slovakia and other European countries. He also traces motif parallels with the decoration of traditional fabrics and embroideries. Using a collection of 135 pieces of lace obtained during research in 1997 in this area and published illustrations, he traces motifs with the shape of straight lines, waves, circles, ovals, triangles, rectangles, rhombus and two figurative motifs (tulip, bell). Comparison showed that the basis of the motifs of the Hont peasant lace is similar to that of the mining lace. They contain mostly Renaissance motifs and compositional principles. However many of the motifs are not found in mining lace. At the same time, various identical examples occur in various areas, countries and periods. For example, some motifs found in Hont can be found in the Italian patterns published by La Pompe from 1562. The similarity in the method of weaving lace without the use of patterns in Hont, Flanders and Sweden is also remarkable. These facts show that apart from the tradition of mining lace from the territory of Slovakia, the peasant lace of Hont was also influenced by the traditions of Western European, especially Flemish and Italian lace. The use of identical technological procedures shows that this evidently involved direct influence, and not only impulses mediated by imports of foreign lace. These findings enable closer period assignment of the starting points and beginnings of Hont peasant lace to the period of the 17th century, but it will be necessary to make this more exact with historical research. The findings also more precisely define the directions for further research on this problem. The paper also summarizes the history of interest in this group of laces and contains concrete data pointing to specific elements, which arose in the process of their development as an independent group of peasant laces in Slovakia.

Slovenský národopis

4

45/1997

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r. o.

Ročník 45, 1997, číslo 4
Vychádza štvrťročne

Hlavný redaktor:
Mgr. Dušan Ratica, CSc.

Výkonné redaktorky:
Mgr. Tatiana Krupová, PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, Doc. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma
Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences
Vol. 45, 1997, Number 4

Editors: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4, P.O.Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences
Année 45, 1997, No 4

Rédacteurs: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang 45, 1997, Nr. 4

Redakteure: Dušan Ratica, Tatiana Krupová, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616